

Gračanlije u Prvoj proleterskoj

OMER HAMZIĆ

.....

UOVOM RADU govori se u Gračanlija-ma iz stroja Prve proleterske brigade, one koja je formirana, kako su nas učili, “u malom bosanskom gradiću Rudom, 22. decembra, 1941. godine.” To smo slavili kao Dan armije, kojoj je pjesnik nekada ushićeno nazdravljao: “Stupaj, slavne zastave razvij, ponosna čelična zbita...” Tada smo slavili i tu vojsku i njenog vrhovnog komandanta Tita. Danas je sve manje njegovih saboraca među živima i sve manje sjećanja na njih. Odlaze tiho, zaboravljeni i ostavljeni od historije, koja se tako grubo poigrala sa idealima za koje su se borili i ginuli. Ovaj rad je samo jedan skroman pokušaj da se to “zaboravljanje” zaustavi. Odlazak četvorice omladinaca iz Gračanice, u grupi sa još desetak svojih vršnjaka “u šumu”, takoreći iz školske klupe u Sarajevu, jednog tmurnog i maglovitog martovskog jutra, 1942. godine, može se tretirati i kao neki romantični čin ili avantura još uvijek nedozrelih dječaka, ali mu se ne može oduzeti njegova suština: svjesno opredjeljenje za antifa-

šizam i pravi izbor u haosu Drugog svjetskog rata. Do toga, naravno nije dolazilo ni slučajno, ni spontano, već duboko osmišljeno, isplanirano i organizovano. “Glavne konce” vukla je KPJ kao jedina, tada relevantna, politička snaga na strani antifašizma, u ovoj zemlji. Riječ je, dakle, o likovima četvorice Gračanlija iz Prve proleterske: Hazimu Vikalu, Hajrudinu Mehinagiću, Salihu Osmanbegoviću i Ekremu Duriću. Od njih četvorice, Hazim Vikalo je poginuo nekoliko mjeseci nakon stupanja u Brigadu, dok su ostala trojica predeverali čitav ratni put jedinice i kao mladi prekaljeni ratnici (sa ožiljcima i posljedicama lakših i težih ranjavanja), nakon završetka rata, nastavili svoj životni put kao visoki vojni rukovodioci Jugoslovenske narodne armije.

Među živima, danas je samo general Ekrem Durić.

PRISTUP TEMI

Vojno-politički značaj Prve proleterske brigade i njen doprinos razvoju Narodnooslobodilačkog pokreta i antifašističke bor-

be na čitavom jugoslovenskom ratištu, glavno je polazište u traženju odgovora iz naslova teme. Otuda proizlazi i značaj likova koji su predmet ovog razmatranja, pri ukupnom sagledavanju pozicije Gračanice i gračaničkog kraja u velikoj antifašističkoj borbi; treće, njihov ratni put može biti predložak za bolje razumijevanje ključnih političkih procesa u Gračanici i oko Gračanice u godinama pred izbijanje Drugog svjetskog rata, tokom rata, a možda i kasnije – do posljednjeg rata za Bosnu i Hercegovinu – možda i do današnjeg dana.

Zato je jako važno da se o tome šire govori i piše baš danas, u vremenu raznih historijskih osporavanja, podmetanja, brisanja i pisanja nekih novih historija. Cilj ovog rada je, dakle, da skrene pažnju na jednu važnu historijsku činjenicu u antifašističkoj prošlosti Gračanice i da sa tog događaja, pa i sa tih likova skine ideološku maglu, koja nije dozvoljavala da se pronikne u njihovu suštinu. Isprazno glorifikovanje proletera kao nekih nadljudi (gotovo supermena), a proleterskih brigada kao vojne sile koja je mogla, samo da je htjela, uzeti i Rim i Berlin istovremeno – poradi veličanja samo jedne politike i samo jedne ideje, zamagljivalo je pravu, realnu historijsku istinu o jednoj istinskoj antifašističkoj borbi i pokretu isto onoliko koliko i izravno negiranje tog pokreta ili njegovo marginaliziranje i svođenje na neku komunističku gerilu, koja se u haosu Drugog svjetskog rata, u jednom momentu, slučajno našla na pravoj strani – kako se govorilo i govori u posljednje vrijeme. Pristup ovakvim temama, a pogotovo konkretnim događajima u lokalnim sredinama, na mikro-planu, zato mora biti oslobođen bilo kakvih predubjeđenja i predrasuda, političke romantike i lokal-patriotske patetike, mora se, dakle, dovesti u realan historijski kontekst.

Ne može se reći da se o Gračanjama u Prvoj proleterskoj malo govorilo i pisalo u proteklom periodu, posebno u periodu do 1990. godine. Ne može se, takođe, reći da se tome nije pridavao odgovarajući značaj (pa i tretman likova iz ove priče), naročito u periodu poslije “pada Rankovića” i općeg otoplja-

vanja društvenih odnosa u zemlji.

Ipak, činjenice o učešću Gračanlija u antifašističkom pokretu (u kojem su mnogi izgubili i svoje živote), pa i činjenice o četvoriци Gračanlija iz Prve proleterske, nisu mogle od Gračanice otkloniti hipoteku čaršije “sa manjkom revolucionarnih tradicija” isto kao što ni činjenice o četničkoj prošlosti Ozrena, nisu bile dovoljne da se sa čitavog tog kraja razgrne lažni oreol dijela ove zemlje “sa viškom revolucionarnih tradicija”, takoreći, sve do posljednjeg rata, kada su maske definitivno spale i kada je sve to “opečaćeno” nedavnim podizanjem spomen-obilježja glavnom četničkom komandantu iz Drugog svjetskog rata, generalu Draži Mihajloviću u Petrovom Selu na Ozrenu.

Riječ je, dakle, o generalnom, da ne kažemo vladajućem pristupu koji je proizvodio stereotipe o naprednosti i revolucionarnosti jednih i nazadnosti i reakciji drugih. To se provlačilo kroz historijsku i memoarsku literaturu, nabijenu ideološkim i drugim predrasudama, kroz školu, svakodnevni društveni i politički život. Kakve je sve to imalo reperkusije u razvoju Gračanice u periodu od 1945. do 1992. godine, pitanje je koje traži kompleksnije analize, istraživanja i dokaze.

OSVRT NA IZVORE I LITERATURU

Razdoblje Drugog svjetskog rata, NOB-e i revolucije po obimu je najbolje istraženo i obrađeno u našoj historiografiji. Pored, nesumnjivo, povoljnog političkog ambijenta za takva istraživanja, postojanje bogatih arhivskih fondova opredijelilo je mnoge historičare da se bave upravo tim temama. Obimna je historijska literatura i o ratnom putu Prve proleterske brigade kao i mnogih drugih, iole značajnijih partizanskih jedinica, pa i vojnih operacija širom Jugoslavije. U ovom kontekstu nije moguće navesti ni najznačajnije naslove, akamoli dati neki ozbiljniji kritički osvrt ili njihovu kompletniju bibliografiju.

Bez obzira na sve slabosti ove vrste historiografske literature (koju, pogotovo danas, valja kritički iščitavati), činjenica je da su te knjige još uvijek jedini izvori relevantnih

podataka iz prošlosti mnogih naših gradova i općina, pa i gračaničke. Kada se razgrnu ideološke naplavine, nekritička objašnjava-nja određenih događaja i ličnosti, glorifikacija uloge vladajuće partije i njenih vodećih ličnosti, te knjige i te edicije ostaju i dalje važni izvori podataka za neke buduće historiografske sinteze na ovim prostorima.

Što se tiče gračaničkog kraja, konkretno da kažemo nekadašnjeg gračaničkog sreza ili kotara u Drugom svjetskom ratu, od značaja su samo tri-četiri naslova. To su, prije svega, memoarski zapisi Todora Vujasinovića, komunističkog komandanta na Ozrenu, koji su pod naslovom "Ozrenski partizanski odred" doživjeli čak tri izdanja, prvo 1952. godine (posljednje u Sarajevu 1985.), tu je, zatim knjiga "Posavsko-trebavski partizanski odred" pukovnika Esada Tihića (Beograd, 1986.) i konačno monografija pod naslovom "Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji", čiji su autori pukovnik Esad Tihić i profesor Omer Hamzić (Gračanica, 1988.)

Iako i ove knjige nose opća obilježja jugoslovenske historiografije toga vremena, ovdje posebno skrećemo pažnju na knjigu "Ozrenski partizanski odred", koju je napisao Todor Vujasinović, prvi ratni komandant Ozrena, kasnije visoki politički funkcioner iz ovog kraja, ne zato što je ta knjiga vrednija od ostalih, već zato što je pisana s pretenzijom i da presudi o određenim događajima na širem prostoru Ozrena i tuzlanske regije tokom 1941. i 1942. godine. Budući da je bila jedna od prvih partizanskih knjiga te vrste u našoj zemlji, izašla već 1952. godine, a potom doživjela još dva dopunjena i proširena izdanja, ta će knjiga biti ključna intelektualna i ideološka podloga za stvaranje lažne slike o Ozren planini kao partizanskoj tvrđavi i ozrenskom kraju kao području sa svijetlim revolucionarnim tradicijama, naspram Gračanice kao legla reakcije i gračaničkog ustaškog kraja, u kojem je neprikosnoveno vladao ustaški vitez Ibrahim Pjanić – mada to njen autor, kao komunistički vođa ustanka, možda, nije želio. I toj knjizi treba zahvaliti što je isuviše napuhana legenda o ozrenskim partizanima i petokrakama, te njihovim partizanskim zaslu-

gama bila gotovo potpuno marginalizovala ostala zbivanja u ovom kraju tokom Drugog svjetskog rata, pa i odlazak Gračanlija u Prvu proletersku. Jednostavno, osim činjenica izloženih u toj knjizi, drugih i drugačijih istina o tome nije bilo.

Ili su se samo krišom šaputale.

U knjizi "Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji" mogu se naći osnovni podaci o odlasku četvorice Gračanlija u Prvu proletersku brigadu. Tematski okvir knjige autorima nije dozvoljavao da se upuštaju u šire aspekte i elaboraciju tog događaja, a pogotovo u karakteristike likova i dalju sudbinu glavnih protagonista. Tek u posljednje vrijeme, Časopis za kulturnu historiju "Gračanički glasnik" objavio je dva priloga o Gračanlijama u Prvoj proleterskoj, što naravno, nije dovoljno naspram značaja te historijske činjenice u antifašističkoj prošlosti Gračanice i uloge koju su ti ljudi odigrali u antifašističkom pokretu ove zemlje.

Ovaj rad je samo pokušaj da se tim događajima i ličnostima dadne odgovarajući tretman u našoj lokalnoj historiografiji.

POLITIČKE PRILIKE U GRAČANICI PRED DRUGI SVJETSKI RAT

Sva četvorica prvoboraca Prve proleterske iz Gračanice potiču iz vrlo uglednih trgovačko-posjedničkih i ulemanskih porodica iz kojih su se regrutovali aktivisti u lokalnim odborima građanskih političkih stranaka i kulturno-prosvjetnih društava, koji su politički preferirali režimske ili opozicione političke opcije, oštro suprotstavljene lijevom pokretu ili komunizmu. Tragajući za odgovorom na pitanje kako je bilo moguće da se iz takvih muslimanskih porodica regrutuju proleter i najelitniju jedinicu u čitavom partizanskom pokretu, nije teško osporiti ustaljene stereotipe "o klasama i masama", koje su činile taj pokret, posebno iz muslimanskog naroda, koji je tek 1943. počeo masovnije pristupati Narodnooslobodilačkom pokretu. Da bismo što realnije odgovorili na to pitanje, moramo se osvrnuti na politički ambijent gračaničke čaršije u kojem su odrastali glavni junaci ove naše priče.

Proklanjanje Šarene džamije u Gračanici 1933. godine

U političkom životu Gračanice u periodu između dva svjetska rata, dominantnu ulogu među Muslimanima imala je JMO Mehmeda Spahe, na čijem se čelu dugo vremena nalazio poznati gračanički trgovac Mujaga Muftić, a među Srbima režimska Radikalna stranka, koju je predvodio Dimšo Nedeljković, trgovac kožom, kraljevski banski vijećnik. Politički život naročito se dinamizirao poslije petomajskih izbora 1935. i ulaska lidera JMO Mehmeda Spahe u Vladu Milana Stojadinovića, a potom i "utapanje" JMO u vladinu koaliciju JRZ. Bilo je to veliko razočarenje za jedan broj dotadašnjih vatrenih pristalica Spahine politike u Gračanici, među kojima se posebno isticao predsjednik Vakufsko-mearifskog povjerenstva i kadija gračanički Ibrahim ef. Mehinafić, a nešto kasnije i gradonačelnik (predsjednik gradske općine) Gračanice Hivzaga Hivzefendić, koji će se, tragajući za političkom alternativom prikloniti profesoru Hakiji Hadžiću i Ademagi Mešiću, posjedniku iz Tešnja, te u Gračanici formirati ogranak Muslimanske organizacije HSS. Radilo se o vrlo uglednim ljudima koji su se okupljali oko Vakufsko-mearifskog povjerenstva i kadije Mehinagića, koji su bili stalno na udaru vladajuće JRZ i njenog lidera u Gračanici, advokata Hamida Hadžiefendića, koji je bio potpredsjednik JRZ za Vrba-

sku banovinu. Politička konfrontacija između te dvije grupacije u čaršiji nije prestala ni poslije sporazuma Cvetković-Maček i stvaranja Hrvatske banovine, pa čak ni poslije smrti Mehmeda Spahe, 1939. godine, kada su se Muslimani u čitavoj Bosni i Hercegovini, pa i u Gračanici, našli na političkom bespuću.

Đaci i studenti koji su se školovali izvan Gračanice, a koji nisu prekidali veze sa rodnim gradom, imali su zato kritičan odnos kako prema Spahinovima, tako i prema liniji HSS, koju je učvršćivao kadija Mehinagić. Izbjegavali su kulturno-prosvjetna društva s nacionalnim ili političkim predznakom ("Gajret", "Narodna uzdanica", Soko), već su se okupljali u Narodnoj biblioteci, koja je bila pod uticajem politički lijevo orijentisanih omladinaca obje nacionalnosti. Iz te grupe regrutovat će se prvi članovi skojevske, a potom i partijske organizacije u Gračanici, koja će se formirati početkom marta 1941. godine. U tom krugu kretali su se i gračanički đaci: Hazim Vikalo, Ekrem Durić, Hajrudin Mehinagić i Salih Osmanbegović, koji će i sami, prema vlastitim izjavama, postati članovi predratne skojevske organizacije u Gračanici.¹

¹ Omer Hamzić, *Političke prilike u Gračanici i okolini u periodu između dva svjetska rata*. (magistarski rad, odbranjen na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, 2005., rukopis.), str. 103 -122

Zahvaljujući uticaju, upravo tih demokratskih, lijevo orijentisanih omladinaca Narodna biblioteka, kao kulturno-prosvjetno društvo, uspjela se nametnuti kao važan faktor društvenog i kulturnog, pa i političkog života u gračaničkoj čaršiji između dva svjetska rata, naspram ili između spomenutih nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava i organizacija, koje je obilato pomagao režim. Pri tome se mora naglasiti i lični angažman Mustafe Kamarića i još nekih starijih članova Biblioteke u njenom profilisanju u moderno Kulturno-prosvjetno društvo, poprilično "odmaknuto" od tadašnjeg režima.¹

POLITIČKA KONFUZIJA U GRAČANICI NA POČETKU RATA

Nakon kratkotrajnog aprilskog rata i proglašenja NDH i u Gračanicu su počeli stizati ustaški emisari, između ostalih i Ademaga Mešić, koji su imali zadatak da učvršćuju institucije novog režima, držali su vatrene govore pred općinskim načelstvom, klicali Paveliću i NDH, pozivali u ustašku vojnicu i domobranstvo. U delegaciji bosanskih muslimana na čelu sa Ademagom Mešićem, koja je 7. 8. 1941. godine posjetila Pavelića, nalazio se i hafiz Ibrahim ef. Mehinagić, kao član odbora Društva šerijatskih sudaca.² Nakon hapšenja i odlaska sekretara partijske organizacije Vele Šuputa, u Gračanici je ugašena sva partijska i skojevska djelatnost. Za pripremu ustanka u BiH, pod rukovodstvom KPJ, u Gračanici se gotovo nije ni znalo. Za bolje razumijevanje tih sumornih prilika, mora se imati u vidu opća politička obezglavljenost Muslimana u Bosni i Hercegovini početkom rata, pa i u Gračanici, gdje nije bilo nikakve političke organizacije, pa ni komunističke (hapšenje sekretara partijske ćelije Vele Šu-

puta itd.), koja bi mogla ponuditi neki izlaz.

Ustanak na Ozrenu počeo je 23. 8. 1941. godine, sa zakašnjenjem od mjesec dana. Iako su ustanike povelili komunisti na čelu sa Todorom Vujasinovićem, na njihovim kapama bilo je ponegdje više četničkih, nego partizanskih obilježja. Sa takvim obilježjima, jedna ustanička grupa, u noći 23/24. 8. 1941. godine, prodrla je u centar Gračanice, opljačkala magacin oružja, a zatim se brzo povukla na onu stranu Spreče. Nakon toga uslijedila je odmazda ustaškog režima: po kratkom postupku strijeljano je 6 srpskih civila, među kojima i jedna žena, potom su počele masovne deportacije Srba itd. Između komunističkog vođstva na Ozrenu i preostalih članova partije i Skoja u Gračanici nije postojala nikakva veza. Stoga nije ni čudo što se ustanak na Ozrenu, iako su ga predvodili komunisti, u Gračanici doživljavao kao obična srpska buna, koju su podigli četnici.

Dolazak dvadesetak deportovanih slovenačkih porodica u Gračanicu, deportacije i progoni uglednijih ljudi srpske nacionalnosti, pripreme većih vojnih akcija prema Ozrenu – sve to je samo nagovještavalo da se negdje daleko od Gračanice dešavaju krupni događaji, o kojima se gotovo ništa nije znalo. Ustanak je već bio zahvatio velike dijelove Srbije, Crne Gore, Hrvatske, pa i Bosne i Hercegovine.

Iz takvog, poprilično haotičnog ambijenta ratne Gračanice, velika grupa omladinaca odlazi iz Gračanice i nastavlja svoje školovanje u Sarajevu, odakle spomenuta četvorica odlaze u Prvu proletersku.

FORMIRANJE I ZNAČAJ PRVE PROLETERSKE BRIGADE

Nakon poznate ofanzive na teritoriji zapadne Srbije, koja je bila usmjerena na uništenje slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji (U ovoj operaciji prvi put su učestvovali četnici na strani njemačke vojske, posle neuspjelih pregovora između Draže Mihailovića i Tita) te, povlačenja glavnine partizanskih snaga na teritoriju Sandžaka, Vrhovni štab je, rezimirajući dotadašnja iskustva, težeći da oslobodilački rat dobije još organizovaniji i uspješ-

¹ Omer Hamzić, Djelatnost Narodne biblioteke i uloga njenog osnivača Mustafe Kamarića u društvu i kulturnom životu Gračanice između dva svjetska rata, *Gračanički glasnik* br. 20., Gračanica 2005., 155

² Ademaga Mešić, Moj odgovor bezimenim kleveticima i drugi tekstovi, (priredio Amir Brka), Tešanj 1998., 198; Hrvatski narod br. 176 od 9. 8. 1941.

Grupa Gračanlija, mlađih đaka u Šerijatskoj gimnaziji u Sarajevu 1939. godine. sjede na klupi, s lijeva na desno, gornji red: Mustafa Rešidbegović, Ekrem Durić, Muhamed Hadžirašidagić, Hazim Vikalo, Hajrudin Mehinagić; u prednjem redu, s lijeva na desno: Nusret Priganica, Mustafa Nuhanović, Mustafa Tikvina, M. Žunić, Mehmedalija Ibrahimović) snimio: Halid Mehinagić, učenik IV razreda u dvorištu Internata.

niji karakter, donio izvanredno važnu odluku: da se od nekoliko partizanskih jedinica, koje su se povukle sa Vrhovnim štabom - formira nova - Prva proleterska brigada. Brigada je formirana 21. 12. 1941. u čast Staljinovog rođendana.¹ Pored Štaba brigade i prištabskih jedinica, u sastav brigade je ušlo 5 bataljona: 1. crnogorski, 2. crnogorski, 3. kragujevački, 4. kraljevački i 5. šumadijski bataljon. U momentu formiranja brigada je brojala 1200 boraca, pretežno pripadnika radničke klase Beograda, Kragujevca, Kraljeva i Užica, kao i odabrani borci iz Crne Gore, među kojima je bio veliki broj komunista i skojevaca, prekaljenih u prethodnim borbama. Za komandanta je bio postavljen Koča Popović, a za komesara Filip Kljajić Fića.

U prvo vrijeme Politburo je imao ideju da se Brigada postepeno popunjava četama i bataljonima odabranih boraca iz svih nacionalnih sredina kako bi i po svome sastavu pred-

stavljala općejugoslovensku jedinicu, sastavljenu od pripadnika svih naših naroda i narodnosti. U skladu s tim intencijama, partijska rukovodstva po gradovima, među kojima i u Sarajevu, imala su zadatak da u brigadu upućuju što više radnika i đaka, po mogućnosti muslimanske nacionalnosti. Međutim, iz tehničkih i drugih razloga to se nije moglo u potpunosti realizovati.

Prilikom osnivanja Prve proleterke brigade formulisan je "Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada" (ili Statut za proleterske brigade) koji je konačno redigovan od strane Vrhovnog štaba, početkom 1942. godine u Foči. U tom dokumentu je, nedvosmisleno istaknut krajnji cilj borbe "protiv okupatora i domaćih slugu... protiv nacionalnog porobljavanja i ekonomskog ugnjetavanja...Brigade su pokretne jedinice koje moraju uvek biti spremne da dejstvuju gde god je to potrebno..."²

¹ Vojna enciklopedija, t.7, str.570

² Stevo Vujnović, *Vojna organizacija jugoslovenske re-*

U toku rata formirano je 220 brigada, od kojih je 12 proglašeno proleterskim, a poslije rata proglašeno je proleterskim još pet. Proleterske brigade su u bile u političkom, moralnom i borbenom smislu najelitnije jedinice NOVJ.¹

To su bile jedinice koje su djelovale na bazi partizanske taktike, koja se ogledala u njihovoj stalnoj aktivnosti, u oslobađanju novih teritorija i osvajanju političkog uticaja.

Odluka o formiranju Prve proleterske brigade cijeni se kao najznačajniji potez Politbiroa CK KPJ na planu razvoja oružanih snaga oslobodilačkog rata i revolucije.

Odmah po formiranju brigade, rukovodstvo NOR-a sa brigadom prelazi preko Drine, jer je procijenilo da u tom trenutku težište svih ratnih napora treba prenijeti u Istočnu Bosnu, gdje su bile stacionirane dosta jake partizanske snage, jačine oko 7.000 boraca, koje je trebalo vojnički i politički ojačati, osposobiti ih za ofanzivna dejstva na protivničke garnizone, potom za brze manevre, promjene pozicija itd. Pored njemačkih i ustaško-domobranskih snaga, na tom prostoru je pod neposrednim uticajem iz Srbije ojačala velika četnička grupacija, četnički pokret i četnički uticaj uopće. Uočivši značaj istočne Bosne, Vrhovni štab je u tom periodu održao dva savjetovanja sa članovima Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu i to prvo u Rogatici, 25. 12. 1941. i drugo u Ivančićima, 7. 1. 1942. godine. Sa tih savjetovanja potekle su direktive o načinu popune brigade – prvenstveno mlađim kadrovima iz gradova, po mogućnosti i reda muslimanske nacionalnosti.

Ubrzo nakon dolaska Štaba u istočnu Bosnu, počela je Druga neprijateljska ofanziva. U okviru tih operacija Vrhovni štab upućuje Prvu proletersku brigadu sa prostora Glasinca ka jugu. Politbiro i Vrhovni štab sa manjim dijelovima brigade otišao je preko Glasinca i Jahorine u Foču, a glavne snage brigade su noću 27/28. januara izvele pokret kroz Sara-

jevsko polje i preko Igmana u pravcu Trnova. Taj Igmanski marš izveden je po velikoj hladnoći i dubokom snijegu tako da je od smržavanja stradalo 172 borca.²

IZLAZAK GRAČANLIJA NA PARTIZANSKU TERITORIJU I UKLJUČIVANJE U PRVU PROLETERSKU

Te vruće ratne jeseni 1941. godine školska godina je počela sa zakašnjenjem. U grupi dječaka koji odlaze iz Gračanice na školovanje u Sarajevo bili su i: Hazim Vikalo, Ekrem Durić i Hajrudin Mehinagić, koji su se školovali u Šerijatskoj gimnaziji i Salih Osmanbegović, koji se upisuje u srednju tehničku školu. Prateći zbivanja oko sebe, nisu željeli biti "cvijeće hrvatskog naroda" u državi Ante Pavelića, niti slijediti pronjemačke državne projekte koji su u to vrijeme bili u opticaju. Jedini realan izlaz za sebe i svoju generaciju u Bosni i Hercegovini prepoznali su u širokom antifašističkom pokretu, koji je bio na pozicijama antihitlerovske koalicije, demokratskih i socijalnih promjena u zemlji. Odmah su našli svoje mjesto u grupi naprednih, lijevo orijentisanih "šerijatlija" koji su, pod utjecajem sarajevskih komunista, aktivno djelovali s pozicija antifašizma. Kada je čitavoj grupi zaprijetila opasnost od hapšenja i "zgbije", napuštaju internat i školu i po zadatku sa više partijske instance odlaze "u šumu".

U nekim starim hronikama o tom "bjegstvu" zabilježeno je otprilike sljedeće: na osnovu odluke Mjesnog komiteta Komunističke partije Sarajevo, a po direktivi Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (Tito na savjetovanju u Ivančićima, januara 1942. godine) da se tek formirana Prva proleterska brigada popuni aktivistima NOP-a iz Sarajeva, prvenstveno iz redova muslimanske i hrvatske nacionalnosti, 8. marta 1942. godine iz okupiranog Sarajeva na slobodnu teritoriju (preko Miljevine i Trnova) izašlo je ukupno 13 članova SKOJ-a (pitomaca "Narodne uzdanice"

volucije, Beograd 1986., 59

¹ Enciklopedijski leksikon "Mozaik znanja", Historija, Interpres, Beograd 1970., 540, 541

² Stevo Vujnović, *nav. djelo*, 59

i Šerijatske gimnazije) i u Vrhovnom štabu, koji je bio stacioniran u Foči, raspoređeno u Prvu proletersku brigadu.¹ Članovi ove grupe donijeli su poštu Mjesnog komiteta KPJ iz Sarajeva i pošiljku lijekova za promrzle učesnike Igmanskog marša, koji su se liječili u partizanskoj bolnici u Foči. Njihov odlazak u partizane bio je od šireg političkog značaja za pokret, što potvrđuje i činjenica da ih je u Foči, prije rasporeda u partizanske jedinice, lično primio i pozdravio vrhovni komandant partizanske vojske Josip Broz Tito.²

Kao i mnogi drugi mladići u partizanskim redovima, ratovali su za svoje ideale, za ostvarenje vizije nekog boljeg, naprednijeg i poštenijeg svijeta. Po dolasku u Prvu proletersku brzo su sticali ugled hrabrih, nadasve poštovanih i odvažnih boraca koje je krasilo lično poštenje i disciplina.

Durić, Mehinagić i Osmanbegović su sve do oslobođenja Beograda, 20. oktobra 1944.

¹ U toj grupi bilo je pet đaka iz Šerijatske gimnazije i osam iz Internata "Narodna uzdanica": Sulejman Omerović Car, Asim Pervan, Omer Pezo, Ekrem Durić, Mesud Smailbegović Karamba, Nedib Tarević, Derviš Sušić, Hajrudin Mehinagić, Hasan Idrizbegović, Salih Osmanbegović, Hazim Vikalo, Nail Lugić i Muharem Hajdarhodžić. Svi preživjeli nosioci su "Partizanske spomenice 41", trojica su generali, ima i heroja.

² Neke detalje o izlasku te grupe skojevaca iz Sarajeva iznio je Hajrudin Mehinagić u listu "Rad" od 27. 7. 1984. godine: "Dođe vrijeme, mi treba da se skupimo, negdje na Marijin Dvoru. Ali, kako otići iz internata kad profesori dežuraju? Bila je nedjelja, 8. mart, 1942., dežurao je profesor Filipović, poslije rata čuveni orijentalista, dobitnik mnogih nagrada, i Avnojeve. Dobar čovjek. Duša. Mi ti se nekako izvučemo, neopaženo. Krenemo sa Marin Dvora po grupama, dvojica – trojica, ka Vracama. Dođemo blizu domobranske postaje. Prodosmo bez ikakvih teškoća. Uspjeli smo! Sve bijaše kako valja! Idemo dalje, razumije se. Nismo mnogo ni pješačili kad počne da pada mrak. Zaustavimo se na određenom mjestu. S nama kurir Mjesnog komiteta, onaj sa kojim smo sve razrađivali, zna on i lozinku, koja će nas bezbjedno odvesti u partizane. I tako: idemo ti mi, idemo, kad nas neko zaustavi. Zasjeda. Kurir naprijed, ostali stoji! Ode kurir. Znaci raspoznavanja. Lozinka. Odziv. Sve bijaše kako valja, ja..." (Borko Gvozdenović, Tako sam otišao u partizane, Sve bijaše kako valja (feljton), *Rad*, br. 80, od 27. 7. 1984., Beograd, 16)

godine bili zajedno kao borci i rukovodioci u Prvoj proleterskoj brigadi, a poslije su kao oficiri raspoređeni na druge dužnosti.³

LIKOVİ GRAČANLIJA IZ PRVE PROLETERSKE

Za svoju rodnu Gračanicu to su svijetli likovi njene antifašističke prošlosti. Oni su znali odabrati pravu stranu kad je bilo stani-pani. To je najvažnija činjenica. Sve ostalo u njihovim biografijama može biti samo građa za neku uzbudljivu i istinitu porodičnu ili psihološku dramu ili možda neku lijepu romantičnu priču s određenom dozom avanturizma i mladalačkih ideala.

I. HAZIM VIKALO

Nema puno podataka o Hazimu Vikalu. Njegova životna staza isuviše je kratka za neku opširniju biografiju. Poginuo je, takoreći, na samom pragu života, daleko od rodnog kraja, ni punih dvadeset godina nije imao. Rođen je 1922. godine u selu Sladna, odra-

Hazim Vikalo đacki dani

³ Esad Tihić, Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica 1988., 193

Hazim Vikalo, omladinski dani

stao o mnogobrojnoj porodici mjesnog imama Smail ef., koji je, osim Hazima imao još 4 sina i 6 kćeri.

Osnovnu školu završio je u Gračanici, a Behrambegovu medresu u Tuzli. Školovanje je nastavio u Šerijatskoj gimnaziji u Sarajevu. Pripadao je krugu naprednih đaka Šerijatske gimnazije, politički bliskih SKOJ-u, koji su, tokom jeseni i zime 1941/42. izvršavali zadatke mjesnog partijskog rukovodstva u Sarajevu. Po izlasku na partizansku teritoriju, raspoređen je u 1. četu 1. bataljona 1. proleterske brigade. (kasnije 5. crnogorski bataljon)

Poginuo je 10. 5. 1942. godine u jednom žestokom okršaju sa crnogorskim četnicima u jednom klanu ispod Večerince kod Kolašina (Sinjajevina, Crna Gora), kao puškomitraljezac. U toj borbi, osim Vikala, stradalo je još 16 proletera, što je bio isuviše veliki gubitak za Brigadu. Dirljiv literarno-historijski zapis o tome ostavio je naš poznati književnik Derviš Sušić u knjizi "S proleterima".¹

¹ O pogibiji Hazima Vikala ispisao je i sljedeće rečenice: "Tog dana bio je datum 10. naj 1942. godine. Iz našeg bataljona poginulo je i ranjeno oko 17 boraca. Iz naše čete su poginuli Mirko Stanišić, Kr-

U znak trajnog sjećanja na svog poginulog proletera, mještani Sladne podigli su mu Spomen-bistu ispred zgrade osnovne škole, koja je otkrivena 9. septembra 1976. godine (datum koji se tada obilježavao kao Dan opštine Srebrenik). Otkrivajući bistu, njegov saborac iz Prve proleterske, Salih Osmanbegović, tom je prilikom, između ostalog, rekao: "Naš Hazim je, kao što je poznato, pao u žestokom okršaju, u bici prsa u prsa, koju je bataljon u kojem smo se zajedno nalazili, dana 10. maja 1942. godine, vodio nekoliko stotina kilometara daleko od ovog mjesta, na obroncima planine Sinjajevine kod Mojkovca u Crnoj Gori."²

Njegovi posmrtni ostaci i danas počivaju u zajedničkoj partizanskoj grobnici u Kolašinu.³ Davašnja inicijativa da se prenesu u rodnu Sladnu još uvijek, nažalost, nije realizovana.

Nekada je Osnovna škola u tom selu nosila njegovo ime. Danas ne nosi.

Ime Hazima Vikala, još uvijek obilježava dvije ulice: jednu u Gračanici i jednu u Sre-

sto Medigović, Karkinj Sulejman, plavokosi i uvijek nasmijani Sarajlija, a dvojica-trojica su ranjeni. Poginuo je i moj najbolji drug iz djetinjstva Hazim Vikalo. Poginuo je, eto, u prvom okršaju, onako kako mi je često govorio kad bi se tiho razilazili sa Skojeveskog sastanka: *Ako bih već morao da umrem, volio bih da negdje u jurišu poginem i da posljednjim pogledom obuhvatim sve drugove kako kraj mene protraćavaju goneći našeg neprijatelja.* U hiljade imena, članova Skoja, koji su dali svoje živote za dobro naroda, ušlo je i ime Hazima Vikala, skromnog neznanog omladinca, koji je vatrena i iznad svega volio slobodu, dajući konačno život za nju. Pao je pored Krsta Medigovića, starog Marka Stanišića i ostalih, držeći i dalje pušku u mrtvim zgrčenim rukama..." (Derviš Sušić, *S proleterima*, "Svjetlost", Sarajevo 1950., str. 59.)

² Salih Osmanbegović, Govor u selu Sladna prilikom otkrivanja spomen-biste Hazimu Vikalu ispred zgrade Osnovne škole, 9. 9. 1976., Tekst govora u Zavičajnoj zbirci Gračanica

³ Prilikom otkrivanja spomen-biste u selu Sladna, 9. 9. 1976. godine, tadašnji predsjednik mjesne boračke organizacije o tome je rekao i ovo: "Mi smo već ranije uspostavili kontakt sa udruženjem boraca Mojkovca i dobili sve podatke o mjestu pogibije i sahrane druga Vikala, tako da neće biti problema oko prenošenja njegovih posmrtnih ostataka u Sladnu. (*Front slobode*, Tuzla, 18. 5. 1976.)

Hajrudin Mehinagić – lakše ranjavanje u ruku

breniku. Valjda su se građani pitali

2. HAJRUDIN MEHINAGIĆ

Hajrudin Mehinagić potiče iz ugledne gračaničke familije Mehinagića u kojoj su dominirale dvije tadašnje čaršijske veličine:

Rifataga – po bogatstvu i stilu života, Ibrahim efendija – po pameti i znanju. Svaki na svoj način ostavili su traga u gračaničkoj čaršiji između dva svjetska rata. Kadija na političkom, Rifataga na ekonomskom planu. Svaki na svoj način uticali su na mladog Mehinagića, koji je, tražeći neku svoju originalnu životnu stazu, između te dvije snažne ličnosti odrastao brže od ostale djece i – ironijom sudbine, igrom slučaja ko zna...našao se sasvim kontra...

Rođen je 1923. godine u Tuzli, nakon čega mu je otac ubrzo prešao na službu u Šerijatski sud u Gračanici. Osnovnu školu Hajrudin je završio u Gračanici, školovanje nastavio u Šerijatskoj gimnaziji u Sarajevu...

Sa Prvom proleterskom prošao je gotovo sve ofanzive i najteže borbe, više puta je ranjavan, jedanput i teže. Iz rata je izašao kao komesar brigade i ostao u armiji sve do svog penzionisanja u činu pukovnika 1. 1. 1972. godine. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i još nekoliko visokih ratnih i mirovdopskih vojnih odlikovanja.

Ne zna se kada će Mehinagić kao mlad i perspektivan oficir, borac Prve proleterske i

Posjeta Maršala Tita vojnoj bolnici na Dedinju, 1945. (Hajrudin Mehinagić sa povezom)

Salih Osmanbegović - na patrolnom brodu između Zadra i Senja, 10.4.1946.

zaslužni partijski kadar doživjeti svoja prva razočarenja i shvatiti da su mladalački ideali jedno, a gruba društvena stvarnost, koja ga je počela pritiskati, sasvim nešto drugo. Prvo veće razočarenje doživio je negdje odmah poslije tršćanske krize kada mu je za dlaku izmaklo priznanje narodnog heroja, koje je "pošteno zaradio" kao borac Prve proleterske. Da ga ne dobije, pobrinuli su mu se najbolji drugovi. Na sličan način zauvijek mu je izmakao viši vojnički čin i zaustavljeno svako dalje napredovanje u vojničkoj karijeri. Za to su se ovoga puta pobrinuli "pravovjerni" iz komiteta ili svemoćne UDBE. Je li to bilo nepovjerenje zbog oca efendije koji je "odležao svoje" ili su u pitanju bili neki drugi razlozi nije bilo jasno ni samom Mehinagiću, koji će tako zauvijek ostati pukovnik.

Dolazio je u Gračanicu, trudeći se da ne bude primijećen, da ostane u krugu braće i najboljih prijatelja. Za svoju okolinu bio je vedre naravi, u sebi - ko zna. Tako godina... Teško bolestan i skrhan, u zemlji za koju se nije borio, umro je 27. 4. 2000. godine u 77. godini života u Beogradu, gdje je i proživio više od polovine svog životnog i radnog vi-

jeka. Sahranjen je u prisustvu članova najbliže familije, te najužeg kruga svojih prijatelja i saboraca. Nijemom šutnjom Beograd se oprostio od ovog bivšeg proletera - hladno, protokolarno, rutinski.

Ni tamo partizani nisu više u "trendu".¹

3. SALIH OSMANBEGOVIĆ

Salih Osmanbegović je rođen 1925. godine u Gračanici. Odrastao je u uglednoj porodici punoj djece. Imao je četiri sestre i tri brata: Adema, Čazima i Asima. Njihove uzbudljive životne storije, svaka za sebe, mogu biti dobar predložak za jednu zanimljivu priču o sudbini Bošnjaka, koji su se u haosu Drugog svjetskog rata opredijelili za partizane i aktivno uključili u narodnooslobodilački pokret.

Nakon osnovne škole, Salih Osmanbegović je s uspjehom je završio srednju građansku školu u Doboju, rano se uključio u napredni omladinski pokret, potom u SKOJ... Nastavio je školovanje u srednjoj tehničkoj školi u Sarajevu, odakle je otišao u Prvu proletersku

¹ Omer Hamzić, Likovi zavičaja, Gračanlija iz Prve proleterske, *Gračanički glasnik* br. 9, Gračanica 2000., 21 - 24

Salih Osmanbegović mladi oficir avijacije

brigadu, sa kojom je prošao dug i težak borbeni put – kao borac, mitraljezac i starješina, ranga voda, čete i bataljona. U septembru 1943. godine premješten je u 6. ličku proletersku diviziju sa kojom je učestvovao u operacijama za oslobođenje Beograda i završnim operacijama za konačno oslobođenje zemlje. U ratu je četiri puta ranjavan, jedanput veoma teško, 40% je invalid. Od završetka rata, pa sve od 1970. godine, nalazio se na vrlo visokim vojnim dužnostima u Jugoslovenskom ratnom vazduhoplovstvu. U međuvremenu završio je višu oficirsku školu i Višu vazduhoplovnu vojnu akademiju, te vanredno - Pravni fakultet... (...) Zadnjih 11 godina aktivne vojne službe, neprekidno do penzionisanja, 31. 12. 1981. godine, bio je u Teritorijalnoj odbrani Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine.

Kao čovjek širokih interesovanja i velike radne energije, pored redovnog posla, a kasnije i u mirovini, bio je narodni poslanik, aktivista nekadašnjeg Socijalističkog saveza, boračkih organizacija... Poznat je i kao jedan od najagilnijih predsjednika Udruženja Gračanlija u Sarajevu. Bio je vodeća ličnost u gru-

pi časnih umirovljenih generala nekadašnje JNA koji su se u ljeto 1992. godine javno stavili na raspolaganje ratnoj Vladi Bosne i Hercegovine, bio je inicijator i predsjednik Organizacionog odbora za formiranje Patriotskog demokratskog pokreta za Bosnu i Hercegovinu, koji je osnovan 20. juna 1993. godine. Na funkciji predsjednika Republičkog odbora SUBNOAR-a Bosne i Hercegovine nalazio se od oktobra 1995. do septembra 1998. godine, pokrenuo je časopis "Glas antifašista"... Nosilac je više visokih ratnih i mirnodopskih odlikovanja, među kojima ističemo samo dva: "Partizansku spomenicu '41" i Nagradu ZAVNOBiH-a, koja mu je dodijeljena 25. 11. 1991. godine.

Objavio je veći broj priloga u nekoliko ratnih monografija i četiri zbornika sjećanja ratnih jedinica. Sarađivao je u nekim republičkim časopisima i revijama, na radiju i televiziji, objavio više ratnih feljtona u "Oslobođenju", više godina bio član Savjeta tog lista...

Dolazio je u Gračanicu nenametljivo, tiho, da obiđe rodni kraj, svoju familiju, da se vidi sa drugovima iz djetinjstva. Plienio je svojom čestitošću, skromnošću, ljudskim poštenjem, nevjerovatnom upornošću i radnom energijom. Nakon velikih društvenih lomova kod nas i osjetnog nastupanja fašizma prema Bosni i Sarajevu, ponovo se svrstao u antifašističke redove i na toj liniji aktivno djelovao, takoreći do posljednjeg dana. Prekaljeni antifašista nije mogao otići u zapečak dok je Bosnom harao fašizam. Zato je Salih Osmanbegović za mene i za moju generaciju bio i ostao "partizan plus", a za svoje drugove, kako reče Dragutin Braco Kosovac na njegovom posljednjem ispraćaju, "jedan od gospara socijalističke revolucije Jugoslavije i narodnooslobodilačke borbe naroda Bosne i Hercegovine".

Umro je 22. 5. 2003. godine i uz odgovarajuće počasti sahranjen u Sarajevu.¹

4. EKREM ĐURIĆ

Ekrem Đurić je rođen 9. 2. 1925. godi-

¹ Omer Hamzić, Likovi zavičaja, Salih Osmanbegović, "Partizan plus" iz Prve proleterske, *Gračanički glasnik* br. 16. Gračanica 2003., 28 - 33

Ekrem Durić, kao mlad oficir

ne u Bosanskom Petrovcu. Potiče iz ugledne kadijske familije koja vuče porijeklo iz Foče. Njegov otac, Smail-efendija, službovao je kao kadija u Bosanskom Petrovcu i Gračanici. Njegova majka Emina bila je kćerka Arif ef. Mehinagića i rođena sestra Rifatage i kadije Ibrahim-efendije Mehinagića. Osim Ekrema, imali su još dva sina – Ahmeta i Nusreta i tri kćerke – Lejlu, Bahriju i Subhiju (koja je rano umrla). Tokom Drugog svjetskog rata, svi su bili na strani NOP-a: Ahmet se, početkom 1942. priključio jednoj ustaničkoj grupi u Kostajnici s kojom se prebacio na Ozren, a odatle, nakon ranjavanja tokom četničkog puča i dugotrajnog ilegalnog liječenja, stupio u redove 2. proleterske divizije, Ekrem je otišao u Prvu proletersku, Nusret i Bahrija djelovali su u jednom skojevskom aktivu u Gračanici.

Ekrem Durić je završio osnovnu školu u Gračanicu i 6 razreda Šerijatske gimnazije u Sarajevu., odakle je otišao u Prvu proletersku brigadu. Prošao je čitav ratni put brigade, borio se na svim ratištima, širom jugoslavenskog prostora, osim Makedonije, kraj rata dočekao

je sa svojim jedinicama u Sloveniji. Bio je komesar bataljona u Prvoj proleterskoj, omladinski i skojevski rukovodilac Prve proleterske divizije.

U mirnodopskom periodu, od 1945. – 1985. godine vršio je razne visoke vojno-političke i diplomatske dužnosti, između ostalih, vršio je dužnost komandanta brigade, načelnika štaba divizije, načelnika Glavnog štaba TO BiH i vojnog izaslanika za Francusku i zemlje Beneluksa. Po završetku rata završio je višu partijsku školu, od 1950. do 1952. Višu vojnu akademiju, od 1955. godine visoku ratnu školu u Parizu. Tokom svoje vojne karijere stekao je čin generala.

Bio je ambasador SFRJ u SR Vijetnamu, poslanik u narodnoj skupštini BiH za općinu Gračanica i član Savjeta Republike.

Bio je u grupi generala bivše JNA, koji su se u ljeto 1992. godine javno izjasnili protiv agresije na Bosnu i Hercegovinu i stavili na raspolaganje tadašnjoj vladi svoje iskustvo, ugled i znanje u organizaciji odbrane Sarajeva i države Bosne i Hercegovine.

Ekrem Durić u generalskoj uniformi

Nikada nije prekidao svoje veze sa Gračanicom koju i sada smatra svojim rodnim gradom.

Objavio je knjigu dnevnčkih zapisa "Moje godine u Vijetnamu".

Odlikovan je sa više domaćih i dva strana odlikovanja. Nosilac je Partizanske spomenice 1941.

Živi kao penzioner u Sarajevu. .

ZAKLJUČAK

Imena Gračanlija iz Prve proleTERSke moraju imati svoje mjesto u svakom promišljanju o sudbini Bošnjaka muslimana na ovom prostoru, a posebno u traženju odgovora na pitanje: "Jesu li Bošnjaci muslimani u Drugom svjetskom ratu bili na pravoj strani?"... Oni ne smiju biti zaboravljeni i "adaktirani". Uostalom njima je sada svejedno. Nije Gračanici? Zašto?

Zato što su likovi gračaničkih partizana, uglavnom bez mrlje.

Oni su najbolji dokaz antifašističke prošlosti i tradicije Gračanice, koja se potvrdila i tokom posljednjeg rata za Bosnu i Hercegovinu.

Oni su najbolji dokaz jedne antifašističke vertikale koju neki namjerno ili zbog vlastitih gluposti negiraju.

Hipoteku "ustaškog kraja" Gračanica je nosila dugo poslije Drugog svjetskog rata i to platila previsokom cijenom. Jesmo li izrekli pouke iz toga?

Gračanica nema razloga da se stidi svojih partizana, naprotiv.

Gračanlije iz Prve proleTERSke bili su "koljenovići". Otišli su u "šumu" iz ubjeđenja i čistih ideala, a ne "pod moranje" i iz nužde kao što je najčešće i bilo. I kasnije - kad su se mnogi njihovi drugovi i "drugovi" grabili za materijalna dobra i privilegije, pljujući sami po sebi i po čuvenom partizanskom moralu, ostali su na visini svog dostojanstva i morala koji su nosili iz porodice - siti ljudi, ljudeškare, koljenovići i gospoda.

Sva trojica preživjelih Gračanlija iz Prve proleTERSke proveli su u redovima one vojske punih 40 godina: od prvih legendarnih dana njenog nastajanja, časnog rasta i razvoja, tu negdje, do prvih početaka njenog posrtanja. Prije definitivnog sunovrata te vojske, i sami su postali svjesni da to odavno nije više bila ona vojska kojoj su dali svoje najbolje godine. Kao i mnogi iz njihove generacije, dostojanstveno i hrabro, duboko u zrelih godinama, podnosili su rušenje svojih mladalčkih ideala, ali nikada u njih nisu prestali vjerovati.